

**Szarka Szilvia**

**Magdalena Garbacik-Balakowicz: *Filozofické souvislosti v literárním díle Sándora Máraiho* [Filozófiai összefüggések Márai Sándor irodalmi műveiben], Karolinum, 2022**

Márai Sándor műveinek korabeli külföldi fogadtatásában a cseh recepció előkelő helyet foglal el. *Az idegen emberek* (Cizi lidé, Julius Albert, 1936) című regénye már 1936-ban megjelent Arno Kraus tolmácsolásában, ezt követte ugyanezen fordítótól 1942-ben *A vendégjáték Bolzanóban* (Host v Bolzanu, Evropský literární klub, 1942) cseh kiadása, illetve a Vilém Peřina által csehre fordított *Csutora* (Štěně, Literární a umělecký klub, 1942) című regény. Márainak a kilencvenes évek végén, kétezres évek elején kezdődő nemzetközi újrafelfedezéséig csupán ez a három regénye látott napvilágot a közép-kelet-európai régióban, míg a nyugat-európai, elsősorban német nyelvű recepciója az 1930-as évektől kezdve napjainkig folyamatosan zajlott. Márai igazi csehországi népszerűségét 2001-ben – sok más országhoz hasonlóan – *A gyertyák csonkig égnek* (Svíce dohořívají, Academia, 2001) megjelenése hozta el, Anna Valentová fordításában. Ettől kezdve folyamatosan jelentek meg regényei és naplói cseh nyelven, amelyek elismerő kritikai-szakmai visszhangra találtak. Márai Sándor írói munkásságával Rákos Péter (már az 1970-es években is!), Pató Márta és Gál Jenő foglalkozott cseh nyelvterületen, önálló, monografikus igényű munka csehül azonban eddig nem született a szerzőről.

Nem kérdéses tehát, hogy Magdalena Garbacik-Balakowicz *Filozofické souvislosti v literárním díle Sándora Máraiho* [Filozófiai összefüggések Márai Sándor irodalmi műveiben] című, a Károly Egyetem által 2022-ben megjelentetett cseh nyelvű Márai-monográfiája egy hiátust betöltő műnek számít Csehországban. Választott szemléleti módszerének köszönhetően azonban nem csak a cseh, de a magyar és a nemzetközi Márai-filológia viszonylatában is egyedülállónak mondható: Márai írói munkásságának mélyreható, filozófiai szempontú olvasatát tűzi ki céljául. A magyar szakirodalomban nem újkeletű Márai filozófiai ihletettséggű eszméinek bemutatása, elsősorban Lőrinczy Huba, Kecán Mariann, Szegedy-Maszák Mihály és Rónay László foglalkozott Márai írásművészete és az európai filozófia, különösen a sztoicizmus, Oswald Spengler, Ortega y Gasset és Friedrich Nietzsche filozófiája közötti kapcsolatokkal. Az ő megállapításaik azonban nem szerveződnek egységes filozófiai szempontú, a teljes életmű több aspektusára is kiterjedő, összetett elemzéssé. Magdalena Garbacik-Balakowicz munkája nemcsak Márainak mint szerzőnek az említett filozófiai

áramlatokhoz való viszonyát veszi figyelembe, de azt is láthatóvá teszi, miként csapódnak le a klasszikus és a korabeli filozófiai eszmék Márai fiktív szövegvilágainak kompozíciójában, karaktereiben és az azokat létrehozó írói nyelvezetben. Mindezt egy háromlépéses – három fejezetből álló – elemzés segítségével valósítja meg, amely más-más aspektusból világít rá az irodalmi szövegek és a filozófia közötti kapcsolódásokra, illetve teszi láthatóvá a Márai-életmű komplexitását.

A kötet első fejezete az alkalmazott módszertani megközelítés fogalmainak tisztázását szolgálja. Elsősorban az irodalmi hermeneutika lesz az keret, amely diszkurzív jellegéből adódóan nem is egy szigorúan megszabott módszertani eszközként, hanem egy, a „világ”, „az igazság”, a „másik” és „önmagunk” megértésére törekvő attitűdként Márai irodalmi szövegeinek filozófiai olvasatát teszi lehetővé. Elsőként az irodalom és tudás viszonyát körbejárva az „irodalmi tudás” természetére kérdez rá a szerző. Gibsonnal egyetértve megállapítja, hogy a szigorúan vett irodalmi tudást nem szabad propozicionális-fogalmi tudásnak tekinteni, hanem inkább a világgal kapcsolatos kognitív és érzelmi orientációnak, amely magából az irodalmi műből fakad. A fejezet következő kérdése az irodalom és a filozófia viszonyára irányul. Mindkét részterület ősidőktől fogva azokra az örök kérdésekre keresi a választ, amelyeket az ember a létezésével kapcsolatban tesz fel magának, s azokra mindkét részterület csak a saját tevékenységének kényszerítő korlátoltságával ajánlhat fel válaszokat: a filozófia az egészre, az irodalom a részletekre való reflexióval. A filozófusok elmélkedéseiket gyakran irodalmi művekre hivatkozva teszik plasztikussá, és az írók is gyakran tematizálnak filozófiai kérdéseket műveikben (pl. Albert Camus *A pestis* című műve). Irodalom és filozófia kölcsönös viszonyát, összefonódottságát mi sem szemlélteti jobban annál, minthogy az egyik területen bekövetkező paradigmaváltás a másik területen is paradigmaváltást von maga után, hiszen mind a filozófia, mind az irodalom a valóság egy bizonyos felfogását, és ezzel együtt az ember önértelmezését kísérel meg újra és újra megfogalmazni.

Magdalena Garbacik-Balakowicz éppen e két terület közötti különbözőségeket szintézisét tartja termékenynek a kötetében alkalmazott filozófiai olvasási módszer szempontjából. Az irodalomnak, pont azért, mert irodalom és nem filozófia, nem célja a világot leíró fogalmak koherens rendszerének létrehozása, ehelyett a világnak a maga teljességében felfogott metaforáját kínálja. Amikor az irodalom filozófiai eszméket mutat be, azokat nem elvont entitásokként írja le, hanem éppen az irodalmi mű konkrét szereplőinek cselekedetein és jellemén keresztül valósítja meg. Különösen a regény – mint befejezett és lezárt irodalmi

alkotás, amely egy fiktív világot mutat be – kínál fel egy olyan értelmezést, amely a filozófia és az irodalom kapcsolatát láthatóvá teszi.

Ezzel indokolható Magdalena Garbacik-Balakowicz kötete második, Márai regényművészete filozófiai kapcsolódásait feltáró fejezetének korpuszválasztása is: elsősorban regényekkel foglalkozik a szerző. A vizsgált szövegtörzset huszonkilenc Márai-regény alkotja, amelyek tematikus szempontok szerint négy alcsoportot képeznek: (1) az ún. krízisregények; (2) *A Garrenek műve* című regényciklus; (3) a „történelmi álcák”, vagyis történelmi regények; (4) a Márai szellemi önéletrajzát képviselő esszéregények.

Az első alfejezetben tárgyalt ún. krízisregények közös motívuma, hogy főhősük egzisztenciális válságba kerülve az emberi élet értelmére vonatkozó legfontosabb kérdésekre keresi a választ. Garbacik-Balakowicz *A sziget* és a *Vendégjáték Bolzanóban* tartja a csoport legfontosabb regényeinek, ezért elemzésében e két mű filozófiai és pszichológiai motívumait vizsgálja: ezek az irodalmi egzisztencializmus elemei, Bergson filozófiája, Platón és a sztoikusok eszméi, valamint Freud pszichológiája.

*A Garrenek műve* regényciklust Márai az egyik legnagyobb és legfontosabb művének tekintette. Annak ellenére, hogy a ciklus egyes darabjai eltérő módon vegyítik a pszichológiai regény és a fejlődési regény műfajának egyes típusaival, tematikai szempontból mégis összekapcsolja őket az a fő gondolati egység, hogy az európai kultúrának a huszadik század első felében lezajlott hanyatlására reflektálnak. A *A Garrenek műve* alcsoportjának egyes darabjait négy fő filozófiai inspiráció felől értelmezi Garbacik-Balakowicz: Oswald Spengler, José Ortega y Gasset, Sigmund Freud és Friedrich Nietzsche filozófiai koncepcióinak megjelenési formáit vizsgálja a regényekben. Spengler esetében elsősorban *A Nyugat alkonya* című kötet a kultúra hanyatlásáról, a kultúra civilizáció általi felváltásáról, a világváros, a tömeg szerepéről vallott gondolatainak kibontását figyeli meg a *Féltékenyek* és a *Sértődöttek* című, még az emigráció előtt megjelent kötetekben. A *Féltékenyek*ben, a regény parabolikus jellegéből adódóan a spengleri inspirációt olyan metaforákon keresztül olvassa mint: a város, amelynek leírása a korabeli kultúra diagnózisát mutatja; a városba érkező idegenek, akik egy kultúra nélküli elszemélytelenedett tömeg képében bomlasztják a többszázéves katedrálissal rendelkező város hagyományait; a betegség, amely nem csupán Garren Gábort veszi le a lábáról, s amely nem csupán városszerte terjed el, de a város öreg épületeinek pusztulását is elindítja; az apa és a család, akik a polgári életmód megtestesítői, de gyakran ironikus-mitikus formában csak anekdoták szereplőiként lebegnek az események felett; Emmánuel, egy világvállalkozást vezető nagyiparos, aki mindent meg tud venni, eszméket és embereket is; és

a munka, amely nem jelent mást, mint a polgári kultúra által kialakított életforma és értékek további művelését. A *Sértődöttek* című regényciklus esszéisztikus vízióját az európai kultúra hanyatlásáról szintén spengleri ihletettségűnek véli Garbacik-Balakowicz, ami szerinte olyan képek formájában nyilvánul meg, mint a démoni Hang, amelyet Garren Péter Hitler fellépéseivel azonosít, az európai metropoliszok és technikai vívmányok képe, amelyek a személyiség elpusztítását, az ember eltömegesedését, a hagyományok és a kultúra eltűnését hozzák magukkal, valamint a „bizánci”, elanyagiasodott, pénzt hajhászó embertípusra vonatkozó megjegyzések, amelyeket Márai a tömegízlést kiszolgáló, felszínessé váló művészvilág ábrázolására is kiterjeszt.

Ortega y Gasset filozófiájának hatása különösen a *Sértődöttek* ciklus köteteiben, az individualizmus bukásáról és a tömegtársadalom kialakulásáról, a tömeg és a társadalomban vezető szerepet vállaló szűk elit csoportok ellentétéről, a forradalom, valamint Európa és az európaiság fogalmáról szóló elmélkedésekben véli felfedezni a szerző.

A *Sértődöttek* Sportpalast-beli jelenetében az emberi psziché freudi értelmezésére ismerhetünk rá Márai elbeszélőjének tömegpszichológiai reflexióiban, az ösztönök és az értelem közötti küzdelem erős hangsúlyozásában vagy a világot uraló ösztönök visszatérő motívumában. A nietzschei fogalmak, mint *a nihil*, *a mélység* és *Isten halálának* metaforája konkrét formában is megjelennek a műben, de nem egyszerű példázatokról van szó esetükben, hanem Márai egy kritikai párbeszédet folytat velük a regényben. Garbacik-Balakowicz hangsúlyozza, hogy a Márai-regények nem csupán a fenti fogalmak irodalmi imitációját hozzák létre, hanem valamennyi filozófiai pretextusukkal dialogikus viszonyt alakítanak ki, amelyből Márai saját nézeteire, világlátására következtethetünk.

A harmadik alfejezet azokra az emigráció időszakából származó (ál)történelmi regényekre fókuszál, amelyeket az emberi történelem ciklikusságának és az erős egyéniség kérdésének témája köt össze. A történelmi események itt nem a múlt bemutatását szolgálják, hanem a jelen, illetve az aktuális politikai és társadalmi helyzet tükröződését, és egyben a történelmi folyamatok természetére és az egyénnek a történelmi folyamatokban betöltött helyére kérdeznek rá. Garbacik-Balakowicz a regények közös témáját – a személyiség és a tömeg ellentétét, az értékek nélküli, eltömegesedett civilizáció képét, a történelem ciklikusságának koncepcióját – a sztoicizmus és a kultúrfilozófia, de különösen a civilizáció teoretikusainak eszméi felől olvassa.

A második fejezetet Márai esszéregényeinek elemzése zárja le, amelyek önéletrajzi-esszéisztikus jellegükből adódóan konkrét reflexiók formájában mutatják be Márainak az európai kultúráról, az emberi psziché és az egyéniség működésmechanizmusairól, valamint a polgárságról, a humanizmusról, a kultúráról, saját írói és egyéni létéről vallott nézeteit. Azokat a filozófusokat, akik inspirálóan hatottak Máraira, névlegesen is megemlíti a szerző, de itt sem egy egyértelműen affirmatív hatásviszonyról van szó, Márai egy sajátos álláspontot foglal el velük szemben.

Az elemzéseket kiegészíti az egyes alcsoportok között megfigyelhető összefüggések felvázolása is, amely lehetővé teszi Márai regényeiben megjelenített filozófiai nézetekhez fűződő viszonyát és világnézete fejlődésének nyomon követését, mintegy átvezetve a könyv harmadik fejezetéhez, amelyben Garbacik-Balakowicz Márai munkásságának önéletrajzi jellegével foglalkozik. Ebben a fejezetben a regények elemzéseinek eredményeit a szerző Márai nem-fikciós szövegeinek, tehát a naplónak és a publicisztikáknak a tematikájával veti össze. A két eltérő szövegtörzset vizsgálata rálátást biztosít Márai olyan egyéniségekhez és filozófiai irányzatokhoz fűződő viszonyának alakulására, mint Freud, Ortega y Gasset, a civilizáció teoretikusai és történészei (Spengler, Jaspers, Toynbee), a sztoicizmus, Santayana, Nietzsche, Sartre és Camus. Az elemzés láthatóvá teszi, hogy Márai írói munkássága során folyamatos párbeszédben állt kora meghatározó gondolkodóinak nézeteivel, és az ő eszméikkel folytatott folyamatos polémia által értelmezhető az a koherens Márai-világkép is, amelynek rekonstruálására Garbacik-Balakowicz könyve negyedik fejezetében tesz kísérletet egy Márai-féle fogalomszótár összeállításával a gyakorlati filozófia, a *phronészisz* értelmében. Olyan Márai által sajátosan értelmezett fogalmakat definiál itt a szerző, mint: író, irodalom, ember, közösség, egyéniség és személyiség, szabadság, kultúra, hagyomány, idegen, civilizáció, Európa, humanizmus, rendszer, nemzet, nyelv, oktatás és hallgatás. Ez a Márai-szótár rávilágít Márai irodalomértelmezésére és az írói szerepről való gondolkodására is.

Magdalena Garbacik-Balakowicz monográfiája Márai szöveguniverzumának kora filozófiai áramlataira vonatkozó intertextuális kapcsolódásait mutatja be. A Márai-szövegek filozófiai összefüggései gazdagságának és differenciáltságának feltárását nyilvánvalóan nem az a szándék vezeti, hogy egy irodalmon belüli „filozófiai rendszert” rekonstruáljon, hanem hogy a filozófiai gondolatok metaforikus megnyilvánulási formáinak olvasása és elemzése által a Márai-olvasót is az emberi életet érintő alapvető kérdésekre való válaszkéréshez vezesse vissza. Ami Garbacik-Balakowicz értelmezésében *par excellence* filozófiai szándék.